

J. Pleps, E. Pastars, I. Plakane

Konstitucionālās tiesības

J. Pleps, E. Pastars, I. Plakane
Konstitucionālās tiesības

— Rīga : Latvijas Vēstnesis, 2004. – 732 lpp.

© Jānis Pleps, 2004
© Edgars Pastars, 2004
© Ilze Plakane, 2004
© Latvijas Vēstnesis, 2004

Zinātniskais redaktors Aivars Endziņš
Korektore – Liēna Henke, Agija Kalme

Izdevējs

LATVIJAS VĒSTNESIS

Bruņinieku ielā 41, Rīgā, LV-1011, tālr. 7310675

ISBN 9984-731-39-1

10. nodaļa. Tiesu vara

tīrišanas” laikā aktīvi darbojās tā sauktās troikas, kam bija tiesības piespriest pat nāves spriedumu, ignorējot tiesvedības normas. Apsūdzētais šajā procesā bieži vien netika aicināts. Rakstnieks E. Radzinskis to pamatoti sauc par nāves konveijeru, jo spriedumi parasti tapa 10 minūšu laikā un, pēc 1934. gada 1. decembra likuma normām, sodu, resp., nošaušanu, varēja izpildīt nekavējoties. Visgarākais process t.s. Jenukidzes lietā ilga 15 minūtes. Naktīs cilvēki negulēja un stingri neaizvēra logus, lai ātri varētu izlēkt un nokļūt mierīgākā vietā, ja nakts vidū piebrauktu mašina. Šajā nemītīgajā “gaidīšanā” valdīja ne partija, ne Staļins, bet bailes.³³

Tiesa nedrīkst kļūst par valsts totalitārās politikas pirmrindnieci, jo tad tā zaudē savu statusu. Katrai tiesai bez pienākuma sasniegt vispārējo un speciālo prevenciju, piemēram, krimināllietā, ir arī cits pienākums, proti, nezaudēt tiesas kā arbitra statusu.

4. Zvērināto tiesas. Teorijā vienmēr bijuši strīdi par koleģialitātes robežām lietu izskatīšanā. Viena no koleģialitātes formām ir zvērināto tiesas. To aizsākumi meklējami 829. gadā Francijā Ludviķa Dievbijīgā laikā. Pateicoties Vilhelma I iekarojumiem, šis institūts izplatījās uz Angliju, kur tas nostiprinājās un pastāvēja gadsimtiem ilgi, bet vēlāk izplatījās uz kolonijām un atkal tika ieviests Eiropas kontinenta daļā. Tomēr laika gaitā šis institūts piedzīvojis ievērojamu atkāpi no sākotnējā modeļa kā zvērināto skaita, tā arī lēmumu pieņemšanas ziņā. Vācijā 1922. gadā (citos avotos – 1924. gadā) zvērināto tiesas (*Schwörgrecht*) aizstāja ar šefenu tiesām (*Schöffengericht*), resp., vienu kolēģiju, nevis tiesnesis un zvērinātie, kur zvērinātie lemj par vainu. Mūsdienās federālo zemju tiesas Vācijā skata lietas trīs tiesnešu un divu šefenu sastāvā. Francijā 1941. gadā maršals A. Petēns likvidēja zvērināto tiesas un ieviesa vienotu kolēģiju no trīs tiesnešiem un sešiem piesēdētājiem, kas kopā lēma visus krimināllietas jautājumus. Šobrīd Francijā piesēdētāju skaits ir palielināts līdz deviņiem cilvēkiem. Krievijā 1864. gadā pilnībā tika pārņemts angļu modelis (12 zvērinātie un viens tiesnesis) un līdz 1883. gadam tika izveidotas jau 59 šādas tiesas.³⁴

Zvērināto tiesa nepieciešama, jo valsts tiesneši, lai gan konstitūcijā tiek noteikts, “ka tiesa ir neatkarīga, pildīdami savu amatu, kļūst neatkarīgi savā tiesas spriešanā ne tikai no administrācijas, no valsts iespaidošanas – kaut arī bieži vien tas ir problemātisks jautājums –, bet viņi kļūst

neatkarīgi, izolējas arī no sabiedrības; viņi, tā sakot, piezīžas ar zināmu rutīnu un bieži vien top kurli, mīkstāki sakot, nedzirdīgi pret tiem uzskatiem tiesību ziņā, kas izveidojušies ārpus tiesas sabiedrībā”.³⁵

Zvērināto tiesā vara lemt par apsūdzētā vainu pieder tādiem pašiem pilsoņiem kā pats apsūdzētais. Šie pilsoņi ir iesaistīti tādas valsts funkcijas pildīšanā kā tiesas spriešana, līdzīgi kā deputāti īsteno valsts likumdošanas funkciju. Abos gadījumos veiktās darbības raksturojamas kā valstiskas, nevis sabiedriskas. Zvērinātie tiesā simbolizē tautas gudrību, dzīves pieredzi un savu, resp., tautas, izjūtu par tiesībām un taisnību. Viens no ievērojamākajiem iebildumiem pret zvērināto tiesām ir tas, ka zvērinātajiem nav juridiskas izglītības, tādējādi ir apgrūtināta šo cilvēku spriešana par sarežģītām krimināllietām, it īpaši iztiesājot ekonomiskos noziegumus. Protams, šis arguments daļēji ir pareizs. Bet diez vai divi tiesas piesēdētāji ir vairāk zinoši par 12 zvērinātajiem.³⁶ Angļu valstsvīrs V. Čērčils, kritiski vērtēdams zvērināto tiesu lemtspēju Anglijā, ir teicis, ka zvērināto tiesa nekad nevienu nenotiesās par sodomiju, jo puse no zvērinātajiem netic, ka tas fiziski ir iespējams, bet otra puse patiesībā paši to piekopt.

Daži autori raksijuši, ka zvērināto tiesas esot arhaisks institūts, no kura Rietumos mēģina atteikties. Par to it kā liecinot arī prakse par zvērināto tiesu izskatītājām lietām. Tādu īpatsvars ir ļoti neliels, proti, tikai trīs četri procenti. Citi autori turpretī uzsver zvērināto tiesas kā pasaules kultūras lielāko sasniegumu, sociālo vērtību, no kuras nekādi nedrīkst atteikties. Pareizās atbildes šeit nav, jo taisnība, kā parasti, ir abām pusēm. Kritiķiem tāpēc, ka zvērināto tiesas ir nepilnīgas un nav pasargātas no dažādiem kurioziem. Faktiski tās izveidojās tad, kad bija nepieciešamība aizsargāt personu pret neobjektīvu tiesnesi. Tagad tādas vajadzības daudzās valstīs nav, tomēr jaunattīstības valstīs šāds tiesu institūts var ievērojami celt tiesu prestižu, vienlaikus radot daudz negatīva: pastāv iespēja, ka uz apsūdzēto sola nonāk tautas nemilēta persona, resp., “tautas apzadzējs”,³⁷ kuru tiesājot zvērinātie var nebūt gana objektīvi. Ja personai saglabā tiesības izvēlēties, tad nav nekādu šķēršļu, kāpēc nebūt zvērināto tiesām. Prakse rāda, ka zvērināto tiesas ir daudz humānākas, jo ir vairāk attaisnojošu spriedumu, kas savukārt mazina nepamatotu sabiedrības kriminalizāciju.

10. nodaļa. Tiesu vara

Zvērināto tiesu kompetencei jābūt ierobežotai ar kādām noteiktām lietām, vērtējot tās pēc nozieguma smaguma vai kā citādi, un apsūdzētajam ir jābūt tiesībām izvēlēties. Diez vai zvērināto tiesas būtu kompetentas civillietās. ASV valstsvīrs A. Hamiltons rakstījis, ka zvērināto tiesas vairākos gadījumos ir nevēlamas un pat bīstamas, īpaši tajos gadījumos, kad tiek skartas starptautiskās tiesības, sekojoši, attiecības ar citām valstīm. Zvērinātie savos patiesības meklējumos var nepievērst uzmanību svarīgiem politiskiem jautājumiem un neievērot samērīgumu.³⁸

Krievijas Konstitūcijas 20.p. nosaka nāves sodu par izņēmuma soda veidu, un apsūdzētajam ir tiesības uz lietas izskatīšanu zvērināto tiesā, ja par šādu noziegumu tiesa var piemērot nāves sodu. 1999. gada 2. februārī pēc privātpersonu sūdzības Konstitucionālā tiesa izskaidroja radušos situāciju: Krievijā tikai deviņas reģionos ir zvērināto tiesas, līdz ar to personām, kam draud nāves soda piemērošana, citos reģionos nav iespējas īstenot 22.p. noteiktās tiesības. Tā kā nav ievērots vienlīdzības princips, līdz zvērināto tiesu ieviešanai visā valstī tiesa nāves soda piemērošanu aizliedza, jo visiem, kam šāds sods draud, nav pieejama šī tik svarīgā uz nāvi notiesāto cilvēktiesību garantija.³⁹

5. Prokuratūra un tiesu vara. Prokuratūra ir patstāvīga valdības iestāde, kas sastāv no vienpersoniski darbojošos amatpersonu hierarhiskas sistēmas. Šīs amatpersonas, izpildot savus dienesta pienākumus, viņiem atvēlētajā sfērā ir likuma sargātāji, publisko interešu un valdības institūciju pārstāvji.⁴⁰ Prokuratūrai ir jābūt nevis izpildvaras institūcijai, bet gan tiesu varas daļai (*Organ der Rechtspflege*), kas atkarīga tikai no likuma un tās amatpersonu sirdsapziņas un sabiedriskās domas.⁴¹

Prokuratūras statusam juridiskajā literatūrā īpaši pievērsta uzmanība saistībā ar tās piederību tiesu varai vai izpildvarai. Aplūkojot vairāku valstu pieredzi, ir grūti sniegt vienkāršotu atbildi. Skatot šo institūciju no varas dalīšanas teorijas viedokļa, viennozīmīgi var noraidīt tā pilnīgu piederību tiesu varai. Prokuratūra veic izpildvaras funkcijas, īstenojot piespiešanas mehānismus citādi, nekā to dara tiesa. Prokuratūra principā pieder pie izpildvaras, bet institucionāli un daļēji funkcionāli to var uzskatīt par tiesu varai piederīgu. Gandrīz ikvienā valstī prokuratūrai ir tiesu varas funkcijas, jo citādi tās loma būtu nesaprotama. Tā kā prokuratūrai piemīt gan tiesu varas, gan izpildvaras funkcijas, funkcionālā